

HA 1759

M A G Y A R K Ö N Y V - S Z E M L E

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

112. évfolyam

1995

2

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI HONGROISE DES SCIENCES POUR
FOLYÓIRATA L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

112. ÉVFOLYAM 1995/2. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GÉZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

SOMOGYI ÁGNES

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219–98636, 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: az Akadémiai Kiadó *Stúdium* könyvesboltjában (1052 Budapest, Váci u. 22.), *Magiszter* könyvesboltjában (1052 Budapest, Városház u. 1.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és a *Századvég Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.).

Előfizetési díj 1995-től egy évre 816 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kézírathoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrektúra visszaküldésével egy időben.

ERDŐ PÉTER

Nágocsi Gáspár kódexe és a középkori veszprémi jogtanítás

1. Az egyházi jog oktatása a középkori Veszprémben

Közismert tény, hogy a középkor bizonyos szakaszaiban Veszprém városában országos viszonylatban is jelentős kánonjog oktatás folyt. Különösen a 13. századi veszprémi jogiskolát szokás említeni ebben a vonatkozásban. Erről a magyarországi kánonjogi műveltség kezdeteiről szóló alapvető tanulmányában Mester István egyenesen úgy szól, mint az első olyan hazai iskoláról, melynek sajátos rendeltetése volt a kánonjog oktatása.¹ Mások — bár kevésbé meggyőző érvek alapján — úgy vélték, hogy ez az árpádkori „főiskola” valójában már egyetem volt.² Ezt az első magyar egyetemről szóló elméletet azonban már Békefi Remig megcáfolta.³ Sokkal elfogadhatóbb az a vélemény, mely IV. László híres okleveléből, ahol ennek az iskolának a Csák nembeli Péter nádor gyűjtogatással és fosztogatással járó 1276-os bosszúakciója során elszenvedett pusztulásáról esik szó, arra következtet, hogy Veszprémben magában a *káptalani iskolában* folyt kiemelkedő jogoktatás,⁴ sőt, hogy a király jogi szolgálatára készülő klerikusok e tevékenységükre a káptalani iskolában kaptak képzést.⁵

Kevesebbet szokás tárgyalni a veszprémi káptalan mellett folyó jogoktatás alakulásáról a kései középkorban. Ebbe a késői állapotba enged bepillantást az a Nágocsi Gáspár nevéhez fűződő kéziratot kódex, melynek pontos tartal-

¹ MESTER, Stephanus: *De initiis canonici iuris culturae in Hungaria* = Studia Gratiana 2 (1954). 661.

² PI. GUTHEIL Jenő: *Veszprém árpádkori jogi főiskolája — az első magyar egyetem* = Vigilia 26 (1961). 459–468.

³ BÉKEFI Remig: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Bp. 1910. 160–173.

⁴ Vö. BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp. 1971. 24–25.

⁵ Vö. GERICS József: *Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához* = Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sect. Hist. 1 (1957). 121.

mát csak a legutóbbi időkben sikerült azonosítanunk.⁶ Az alábbiakban ezt a kódexet igyekszünk bemutatni, beleállítani keletkezési körülményeinek összefüggésébe, és ebből némi következtetést levonni a késő középkori veszprémi egyházjogi oktatásra nézve.

2. Nágocsi és környezete

Nágocsi Gáspár személyéről viszonylag keveset tudunk. A róla ismert adatok alapján megbízható képet rajzolt életéről a veszprémi székesegyház könyvkölcsönzéséről írt tanulmányában Solymosi László.⁷ A kétségkívül a Somogy megyei Nágocsról származó veszprémi kanonok 1478 végén már a káptalan tagja volt. Egyszerű származású kanonoktársaihoz hasonlóan hosszú időt, több mint harminc évet töltött el mesterkanonokként, amíg 1508 és 1510 között sikerült éneklő kanonokká előlépnie. 1512/1513 fordulóján hunyt el. 1492-től — némi megszakítással⁸ — ő töltötte be a „vicarius in spiritualibus” tisztségét, vagyis általános püspöki helynökként vezette az egyházmegyei bíróságot, ő ítélkezett a püspök nevében.⁹ Ebben a tisztségében a korabeli híres eszter-

⁶ ERDŐ, Péter: „Sumacio Abbatis super decretalibus.”: un opera collegata al Panormitano. In: *Liber amicorum Mons. Biffi. Scritti in onore di Mons. Franco Biffi*. A cura di Domingo Javier ANDRÉS GUTIÉRREZ (Utrumque Ius 25). Città del Vaticano, 1994. 333–345.

⁷ SOLYMOSI László: *Könyvhasználat a középkor végén (Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban)*. In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Szerk.: SZELESTEI N. László. Bp. 1989. 77–119. Vö. LUKSICS József: *A veszprémi káptalan a XVI. században*. Veszprém, 1908. 4.

⁸ L. a 10. sz. jegyzetet.

⁹ A középkori Magyarországon az általános helynök és a püspököt az egyházi bíróság élén hivatalból helyettesítő bíró (Európában sokfelé „officialis” néven) feladatköre nem volt elválasztva. Ebből a szempontból a hazai egyházi bírósági szervezet hasonlított az Itáliában és az Ibériai félszigeten elterjedt modellhez; vö. ERDŐ Péter: *Középkori egyházi bíróságok Lengyelországban és Magyarországon* = *Jogtudományi Közlöny* (1993). 138–140.; Uő: *Az esztergomi vikáriusi bíróság könyvkultúrája legrégebbi „protocolluma” tükrében*. In: *Doctor et Apostol. Szent István tanulmányok*. Ed. TÖRÖK József. (Studia Theologica Budapestinensia 10). Bp. 1994. 274.

gomi olasz vikáriusok,¹⁰ majd az őket Esztergomban követő Nyási Demeter kollégája volt.

Veszprémi vikáriusi tisztségében Nágocsinak olyan elődei voltak, mint a krakkói egyetemen kezdett tanulmányok után¹¹ Bolognában kánonjogi doktorátust szerzett Csepeli Benedek,¹² a bécsi egyetem kánonjogi bakkalaureátusával rendelkező Szentgyörgyi András, majd a szintén bécsi kánonjogi bakkalaureus Mileji Tamás.¹³ Kanonoktársa volt az a Modrusi Bertalan is, aki 1478-ban már veszprémi kanonokként iratkozott be a bécsi egyetemre, majd Itáliában is tanult, és ott kánonjogi doktorátust szerzett, később az erdélyi püspök vikáriusa lett, azt követően pedig a bécsi egyetemen kánonjogot tanított.¹⁴ Ugyancsak Nágocsival egyidejűleg volt tagja a veszprémi káptalannak Károlyi Miklós¹⁵ és Budai Juncker János is, akik a padovai egyetemen jogot tanultak,¹⁶ továbbá a velencei származású Hieronymus Balbus, mindkét jog doktora,¹⁷ valamint a Padovában kánonjogból doktorált Vitéz Mihály.¹⁸ Igaz, mindketten többnyire Veszprémtől távol tartózkodtak.¹⁹ Ugyanebben az időben olyan kiemelkedő kánonjogi képzettségű főpapok töltötték be a veszprémi püspöki tisztséget, mint a pádovai kánonjogi és római jogi doktor Vetési Albert (1458–1486)²⁰ és az uyanott kánonjogi doktorátust szerzett ifjabb Vitéz János (1489–1499).²¹

¹⁰ Ezekről a vikáriusokról és az olasz vikáriusok jelenlétéről Magyarországon lásd pl. BÓNIS György: *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526* = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 49 (1963). 174–235.; Uő: *Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korban és a Beneéthy-formuláskönyv* = Levéltári Közlemények 44–45 (1974). 89–100.; KÖRMENDY Kinga: *Középkori esztergomi könyvgyűjtemények* = Ars Hungarica 1989. 1. 42. Veszprémben – úgy tűnik – Nágocsi Gáspárnak magának is meg kellett válnia (legalább egy időre) a *vicarius in spiritalibus* tisztségétől, egy olasz vikárius kinevezése miatt. 1505 után ugyanis Tommaso Bellorussót találjuk e szerepkörben, aki az idő tájt uyanott a jószágkormányzással járó *vicarius in temporalibus* feladatát is betöltötte, ám 1509-ben számadási nehézségek miatt minden javadalmát elvesztette; vö. BÓNIS: *Olasz vikáriusok*... 93.

¹¹ Vö. *Album studiosorum universitatis Cracoviensis*. I. Cracoviae, 1887. 157.

¹² SOLYMOSI: *Könyvhasználat*... 95, 29. jegyzet.

¹³ SCHRAUF Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig* (Magyarországi tanulók külföldön 4). Bp. 1902. 36, 69, 93.; BEDY Vince: *a győri székeskáptalan története*. (Győregyházmegye múltjából 3). Győr, 1938. 323.; SOLYMOSI: *Könyvhasználat*... 111.

¹⁴ SCHRAUF: *A bécsi egyetem*... 33, 77.; SOLYMOSI: *Könyvhasználat*... 108.

¹⁵ SOLYMOSI: *Könyvhasználat*... 107.

¹⁶ Uo.; vö. VERESS Endre: *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. 1264–1864*. Bp. 1915. 21–22.

¹⁷ SOLYMOSI: *Könyvhasználat*... 81, 95, 31. jegyzet.

¹⁸ SOLYMOSI: *Könyvhasználat*... 82.

¹⁹ SOLYMOSI: *Könyvhasználat*... 95, 31. jegyzet.

²⁰ FRAKNÓI Vilmos: *Mátyás király diplomatái. III. Vetési Albert* = Századok (1898). 385–404.; SOLYMOSI: *Könyvhasználat*... 112–113.

²¹ FRAKNÓI Vilmos: *Mátyás király diplomatái. XIV. Ifjabb Vitéz János* = Századok (1899). 291–309, 389–410.; SOLYMOSI: *Könyvhasználat*... 82.

Noha Nágocsi képzettségéről és egyetemi tanulmányairól pontos adatok nem ismeretesek, nem teljesen kizárt, hogy ilyeneket — még ha akár csak rövidebb ideig is — maga is végzett. A hazai vikáriusok ebben az időben általában egyetemen képzett kánonjogászok, nem ritkán kánonjogi doktorok.²² Nágocsi mellett a káptalanban is számos ilyen személy van jelen. Igaz, 1492-ben, amikor Nágocsi vikárius lesz, a kánonjogban legtudósabb veszprémi kanonok, Modrusi Bertalan (Bartholomaeus Croatinus de Modrussia — Bartholomaeus Hodcovius Modrussensis) többnyire Veszprémtől távol tartózkodik,²³ a másik kánonjogi doktor, Mileji János²⁴ még nem perelte vissza veszprémi kanonokságát, melytől korábban megfosztották. Más kánonjogilag képzett veszprémi kanonokok (Szentgyörgyi András, Mileji Tamás) addigra már megváltak a vikáriusi tisztségtől. Igen valószínű, hogy Nágocsinak egyetemi fokozata nem volt kánonjogból, hiszen ilyenről nem találunk utalást a vele kapcsolatos oklevelekben, márpedig a hozzá hasonló funkcióban működő egyháziak előszeretettel említették okleveleikben egyetemi fokozatukat. Annak már kisebb a valószínűsége, hogy egyáltalán ne látogatott volna — még rövid időre sem — egyetemet. Kétségtelen persze az is, hogy a veszprémi káptalannak sok olyan tagja volt, akinek nem adatott meg az egyetemi képzés. Mindenesetre a hazai kanonoki rétegben a kánonjogi ismeretek szükségessége ebben az időben már közmondásos volt. Az esztergomi vikáriusi bíróságnak az 1500-as években keletkezett legrégebbi protokollkönyve például, melynek első része még a Mohács előtti időből való, olyan közmondásszerű szentenciát őrzött meg számunkra, mely az akkori káptalanokban minden bizonnal közszájon forogott: „Szeresd a Decretumot, ha kanonokságot kívánsz” („Dilige decretum si desideras. . . Canonica[tum]”).²⁵

3. A Nágocsi-féle kódex

Nágocsi Gáspár kódexe (Veszprém, Érseki Könyvtár²⁶ 37316) 292 levélből álló, 305x210 mm-es méretű papírkódex, mely — mint az elején (f. 1r) és az utolsó írott oldal alján (f. 292r) bejegyzett évszámból tudjuk — 1501-től 1503. április 17-ig készült. A mű végén, a keltezés után a felette levő sorok írójával azonos kéz így zárja a szöveget: „per me Caspar de Nagoch Canoni-

²² Vö. BÓNIS: *A jogtudó értelmiség. . .* 23–25.; Uő: *Die Entwicklung. . .* 220–221.; TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979. 99–100.

²³ Vö. SOLYMOSI: *Könyvhasználat. . .* 108.

²⁴ Vö. SOLYMOSI: *Könyvhasználat. . .* 110.

²⁵ Esztergom, Prímási Levéltár, Acta Consist., Protocollum Annorum 1525, 1532, 1564, p. 1.; vö. ERDŐ: *Az esztergomi vikáriusi. . .* 277.

²⁶ Az egyházmegye 1993-ban történt érseki főegyházmegyévé emelése előtt: Püspöki Könyvtár.

cum Wespremiensem” (f. 292r), mely szó szerint ezt jelenti: „általam, Nágocsi Gáspár veszprémi kanonok által”. Ezen a helyen általában a másoló szokta a nevét megörökíteni, nem a mű szerzője. Ezért további vizsgálódásunk során az az alapállásunk, hogy a kéziratot Nágocsi másolta, de annak szerzője aligha lehetett. De nem volt-e rangon aluli egy — ha nem is főúri szinten élő, de jómódú²⁷ — idősödő kanonok, püspöki vikárius számára kéziratot könyvet másolni a már meglehetősen elterjedt könyvnyomtatás korában? Erre bizonyos hazai párhuzamok alapján kísérletet tehetünk meg a választ. Körmendy Kinga szíves közlése alapján²⁸ szereztünk tudomást egy általa elsőként részletesen tanulmányozott, Bécsben őrzött 15. századi papírkódexről, mely különböző kánonjogi műveket tartalmaz, közöttük IX. Gergely dekretális gyűjteménye egy részének kommentárját is. E kötetben Franciscus de Zabarellának, a nagyhatású konciliarista egyházjogásznak, a Panormitanusnak nevezett Nicolaus de Tudeschis tanárának a kánoni órákról szóló viszonylag rövid munkája (*De horis canonicis*) végén a másoló ugyancsak pontos keltezéssel írja alá a nevét és a tisztségét: „Finita per manus Nicolai de Ostphy de Asonfalva. In vigilia Mathei apostoli 1454” (ÖNB Cod. lat. 5101, f. 111v). Ugyanakkor Ostfy Miklósról tudjuk, hogy 1453-tól esztergomi nagyprépost volt, tehát a másolatot már ebben a tisztségében készítette. Vagyis — bár a nyomtatott könyv a közben eltelt fél évszázad alatt tovább terjedt — Nágocsi Gáspár a jogi munkákat másoló magyar kanonokok sorába illeszkedik, az általa leírt példány pedig — ismét csak hasonlóan a Körmendy Kinga által vizsgált és más bejegyzéseiben is²⁹ Esztergomhoz kapcsolódó bécsi kódexhez — egy hazai káptalannal, illetve annak sajátos funkciókat betöltő tagjaival kapcsolatos, helyi egyházi jogi szükségleteket kielégíteni hivatott, saját erőfeszítéssel előállított segédeszköz volt.

4. A kódexben található mű és külföldi párhuzamai

Nágocsi kódexe formailag szemlélve egyetlen művet tartalmaz, melynek címét a maga módján meg is jelöli. Az első oldalon (f. 1r) ugyanis ez áll: „Incipit sumacio Abbatis super decretalibus cum aliquibus utilibus collecturis”. A címben szereplő Abbas teljesen világosan Panormitanus, azaz Nicolaus de Tudeschis (1386–1445) megnevezése, akit a kortárs egyházjogi irodalomban egyértelműen e néven emlegettek, tekintettel pályafutásának korábbi szakaszában betöltött apáti tisztségére. Le kell szögeznünk, hogy az irodalomtörté-

²⁷ Vö. SOLYMOSI: *Könyvhasználat* . . . 84–86, 109. (Nágocsi Gáspárnak szülői voltak a Balaton északi partján, kúriája Veszprém városában; több éven át egyike volt a káptalan két pénzügyi felelősének, akik a „divisores et conservatores pecuniarum” elnevezést viselték.)

²⁸ Ezúton is hálás köszönetünket fejezzük ki a kéziratokról adott szíves tájékoztatásáért.

²⁹ Vö. Wien, ÖNB, Cod. lat. 5101, fo1. 66v (Ibafalvi Tamás jegyző írása. Esztergom, 1461).

net Panormitanusnak *Sumacio* című vagy elnevezésű művét nem tartja számon. Felmerülhetne ezért a kérdés, hogy a címben olvasható genitívust nem inkább így kell-e értelmeznünk: Panormitanusnak a dekretálisokhoz írt kommentárja rövidítése, összefoglalása hasznos hozzáfűzésekkel. A címfelirat megengedi azonban azt az értelmezést is, mely szerint magának a IX. Gergely-féle dekretális gyűjteménynek a rövid, némileg rendszerező tartalmi összefoglalójáról van szó, melyet a másoló Panormitanusnak tulajdonít. Ez utóbbi fordítás melletti jelnek fogható fel az a mód, ahogyan a szöveg a „summare” igét használja. A *De sancta [!] trinitate et fide catholica* cím „Firmiter” (X 1.1.1) kezdetű fejezetéhez például a következő megjegyzés kapcsolódik: „Non solet sumari set pro summa diuiditur in duas partes principales” (f. 1v). Itt tehát a „summare” ige kétségtől „összegezni”, „összefoglalni”, „rövidítményt készíteni” értelemben áll.³⁰

Kétségtelen, hogy Panormitanus több kommentárt, vagyis kései típusú, tehát az adott kollektívó könyveinek és fejezeteinek sorát pontosan követő és magát a szöveget magyarázó, de már nem csak az egyes szavak szoros exegézisére szorítkozó, hanem szisztematikus fejtegetésekbe bocsátkozó lecturát írt különböző dekretális gyűjteményekhez. Legjelentősebb és leghíresebb ilyen műve a IX. Gergely dekretális gyűjteményéhez írt kommentár, melynek kurrens elnevezése „*Commentaria super Decretalium libros*”. E nyomtatásban többször megjelent mű terjedelme sokszorosa a Nágocsi kódexben található munkáénak. Ugyancsak írt Panormitanus ilyen műfajú kommentárt a Clementinákhoz is (*Commentaria ad Clementinas et earum glossas*). Ennek terjedelme például az 1578-as velencei kiadásban 44 levél (in folio),³¹ viszont természetesen itt egészen más a fejezetek rendje és tartalma. Arról tehát szó sem lehet, hogy Panormitanus kisebb kommentárját nézték volna főműve rövidítményének. Szintén írt kommentárt ez a szerző a Liber Sextushoz (*Commentaria in Sextum*), amely ugyancsak nem téveszthető össze a IX. Gergely-féle gyűjtemény lecturájával. Panormitanus további művei (*Commentaria in Decretum, Consilia et Quaestiones, Repetitiones, Disputationes, Flores utriusque iuris, Ordo iudiciarius, Tractatus de concilio Basiliensi*) szintén jelentősen eltérnek műfajuk tekintetében a Nágocsi kötetében található műtől. Még a dekretális gyűjtemény egyes titulusaihoz kapcsolódó repetitiók soráról sem lehet szó, hiszen a Nágocsi-kódex gyakorlatilag a *Decretales Gregorii IX* teljes egészét folyamatosan végigkísérő, bár viszonylag rövid magyarázatot, illetve tartalmi kivonatot foglal magában.

Indokolt ezek szerint arra gondolnunk, hogy a kötet valóban egy olyan rövidítményt tartalmaz, mely Panormitanusnak a IX. Gergely-féle dekretális gyűj-

³⁰ Vö. DU CANGE, Charles – FAVRE, Léopold: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. VII. Paris, 1938. 654–655. (summare (3); de a „summatio” főnév nem szerepel ilyen jelentéssel.)

³¹ NICOLAUS DE TUDESCHIS (PANORMITANUS): *Commentaria in Clementinas et earum glossas*. Venetiis, 1578.

teményéhez írott kommentárja alapján készült. Csakhogy a kánonjogi irodalomtörténet — legalábbis *Summatio* címen — ilyet sem tart számon. Közismert azonban, hogy Panormitanus művei alapján igen gazdag másodlagos irodalom keletkezett a középkor végén.³² Épp ezt a másodlagos jelleget szokás az önállótlanúság és a hanyatlás jelének bélyegezni e korszak egyházjogi szakirodalmában. Panormitanus dekretális-kommentárjához additiók (illetve „apostillák”) maradtak fenn a genovai Sebastianus Sapia, valamint Bartholomaeus de Bellencinis, Andreas de Barbatia, Bernardus de Landriano, Aeneas de Folconibus, Zaccarias Ferrerius, a padovai Antonius Franciscus De Doctoribus és mások tollából.³³ Így egyes nyomtatott kiadásokban Panormitanus ezen műve additíójaként³⁴ Antonius Corsetus, Benedictus Capra, Philippus Franchus de Franchis, a perugiai Paulus Salustius, Calixtus Iacobi de Amadeis és a nápolyi Iacobus Anelli de Bottis megjegyzései is szerepelnek. Nyomtatott formában is elterjedt repertóriumot készített Panormitanus műveihez, elsősorban épp dekretális-kommentárjához, Antonius Corsetus (kb. 1450–1503), aki Andreas de Barbatia növendéke volt.³⁵ Ugyancsak írt repertóriumot Panormitanus műveihez Alfonso Diaz de Montalvo.³⁶ Ludovicus Bologninus pedig Panormitanus consiliumaihoz készített a „Tabulae” műfajába tartozó segéd-eszközt.³⁷ Teljesen Panormitanuson és Zabarella megfelelő művén alapuló, s

³² Vö. SCHULTE, Johann Friedrich von: *Die Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts*. II. Stuttgart, 1877 (uny. Graz 1956). 312–313.; LEFEBVRE, Charles: *Panormitain*. In: *Dictionnaire de droit canonique*. dir. Raul NAZ. V. Paris, 1957. col. 1195–1215.; PENNINGTON, Kenneth: *Panormitan's Lectura on the Decretals of Gregory IX*. In: *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica. München 16–19. September 1986. II. Gefälschte Rechtstexte: Der bestrafte Fälscher*. (Monumenta Germaniae Historica, Schriften 33/2). Hannover, 1988. 363–373.; ZAPP, Hartmut: *Nicolaus de Tudeschis*. In: *Lexikon des Mittelalters*. VI. München–Zürich, 1993. col. 1135.

³³ Vö. LEFEBVRE: *Panormitain*. 1203.

³⁴ Ezeket a kánonjogászokat mint az egyes kötetekben található nyomtatott „additíók” szerzőit kifejezetten említik az alábbi kiadásban: NICOLAUS DE TUDESCHIS (PANORMITANUS): *Commentaria seu Lectura. . . illustrata Additionibus et Annotationibus sumptis a castigatissimo exemplari excellentissimi. . . domini Sebastiani Sapie Genuensis. . .* I–IX. Lugduņi, 1527. (Az egyes kötetek címlapján mindig felsorolásra kerülnek azok a szerzők, akiknek „additíói” az adott kötetben szerepelnek; e felsorolást ilyen szavak vezetik be: „Additiones in hoc volumine contente. . .”)

³⁵ Kiadása pl. ANTONIUS CORSETUS: *Repertorium ad Nicolai Abbatis Panormitani Commentaria super Decretalium et Clementinarum libros item ad Consilia et Quaestiones. . . Indexque ordinarius*. Venetiis, 1588.

³⁶ Vö. GARCÍA Y GARCÍA, Antonio: *La canonística ibérica posterior al Decreto de Graciano (II)*. In: *Repertorio de Historia de las Ciencias Eclesiásticas en España*. II. Salamanca, 1972. 183–186.; Uő.: *Lacanónica española posclásica* = Studia Gratiana 19 (1976). 246–247.

³⁷ Ez a munka (*Tabula Consiliorum Abbatis Panormitani*) nyomtatásban többször is megjelent; szerzőjéről lásd ADVERSI, Aldo: *Gli scritti canonistici di Ludovico Bolognini* = Studia Gratiana 8 (1962). 611–635.; CAPRIOLI, Severino: *Indagini sul Bolognini. Giurisprudenza e filologia nel quattrocento italiano*. Milano, 1969.; Uő.: *Bolognini, Ludovico (Bologninus, de Bologninis)*. In: *Dizionario biografico degli Italiani*. XI. Roma, 1969. 337–352.

így meglehetősen önállóan kommentárt írt IX. Gergely dekretális gyűjteményének V. könyvéhez Johannes Poltzmacher, aki 1436 után hosszú éveken át a bécsi egyetemen volt kánonjog-professzor.³⁸ Nincs azonban nyoma annak, hogy Poltzmacher az egész kollekciónak ilyen önállóan külön műben kommentálta volna. Léteztek ezenkívül jóhiszemű tévedésből vagy szándékos hamisítás miatt a legendás hírvű Panormitanusnak tulajdonított, valójában azonban más szerzőtől származó művek is. Így Johannes Urbach *Processus iudicii* című munkája sokáig Panormitanus neve alatt szerepelt.³⁹ Az is előfordult, hogy a IX. Gergely-féle dekretális gyűjteménynek azon fejezeteihez, melyekre Panormitanus kommentárja nem tért ki (X 1.9.6 – X 1. 28, vagy akár X 1.7 – X 1.9.5 is)⁴⁰ utólag más magyarázó lekturáját írták be Nicolaus de Tudeschis művébe, ám nem tüntették fel, hogy ez a rész nem a szicíliai apáttól származik.⁴¹

Térjünk azonban vissza Nágocsi Gáspár kéziratához! A kódex első lapján olvasható, fent idézett címmegjelölést követi az 1501-es dátum, majd rögtön azután, még ugyanabban a sorban, mintha a másoló a címhez kívánna még valamit hozzáfűzni, ez áll: „Absque decla[ratione].” Tehát Nágocsi kanonok a tőle telhető leprecízebben megadja a kötet tartalmát: Panormitanusnak IX. Gergely dekretális gyűjteményéről írt rövid tartalmi összefoglalása (summatio) a magyarázat nélkül (absque declaratione). Ennek pontos jelentése akkor válik világossá, ha szem előtt tartjuk, amit már előljáróban említettünk, hogy tudniillik Panormitanusnak a IX. Gergely-féle gyűjteményhez írt magyarázata a lectura műfajába tartozik. Ez pedig szorosán kötődik az egyetemi oktatáshoz. A lectura módszertani leírását már jóval Panormitanus előtt klasszikus formában megadta Henricus de Segusio (Hostiensis), aki a „Summa Aureában” (1253 körül) kifejti: a mester először elmondja a szöveg értelmét vagy egy eseteleírást (casus) ad a szereplő jogi téma rövid érzékeltetésére; ezután felolvassák magát a magyarázandó szöveget; ezt követi a részletes magyarázat, melynek során a hasonló és ellenkező törvényhelyek áttekintésére, az ellentétek feloldására, kérdések felvetésére és megválaszolására, valamint a szövegből következő vagy azzal kapcsolatos jogelvek, megjegyzések megfogalmazására is sor kerül.⁴² Egyébként már a kánonjogi glosszátorok legrégebbi generációi a

³⁸ Vö. SCHULTE: *i. m.* II. 300–301.

³⁹ Kiadása MUTHER, Thomas (ed.): *Joannis Urbach Processus iudicii qui Panormitani ordo iudiciarius a multis dicitur*. Halle/S., 1873.; a 16. század elején megjelent kelet-közép-európai kiadása pl. *Processus iudiciarius eximij Doctoris iuris canonici Johannis de Urbanch*. Cracouie, [per Florianum Vnglerium, cc. 1516.], 4°, 56 fol.; vö. SCHULTE: *i. m.* II. 301–302.; STINZING, Roderich: *Geschichte der populären Literatur des römisch-canonischen Rechts in Deutschland am Ende des 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts*. Leipzig, 1867 (uny. Aalen, 1959), 239–256, 479, 553.; BOOCKMANN, H.: *Aus den Handakten des kanonisten Johannes Urbach* = *Deutsches Archiv* 28 (1972). 497–532.

⁴⁰ Vö. PENNINGTON: *Panormitan's Lectura*. 368, 373.

⁴¹ Vö. PENNINGTON: *Panormitan's Lectura* (az egész tanulmány).

⁴² HENRICUS DE SEGUSIO (HOSTIENSIS): *Summa Aurea*. Lib. V. tit. *De magistris*, nr. 6.: Lugduni, 1534 (uny. Aalen, 1962). fol. 235ra.

törvényhely magyarázatát bevezető rövid bemutató összefoglalást nevezték el-
sődlegesen „summának”.⁴³ Maga Panormitanus is kitér a saját oktatási mód-
szerére, nagy kommentárjának egyes megjegyzéseiben. Ezt írja: „Mivel az elő-
adóknak és az íróknak az a szokása, hogy mielőtt a szövegre áttérnének, előbb
az első glosszát fejtik ki, mert az általános jellegű az egész könyvhöz, ezért
először azt fogom kifejteni bizonyos hasznos pótlásokkal és azután foglalom
össze a glossza tartalmát más hasznosabb szavakkal” („Et quoniam de more
legentium, ac scribentium est, primo expedire glossam primam antequam fiat
transitus ad textum, quoniam ipsa est generalis ad totum librum, ideo eam pri-
mo expediam cum aliquibus utilibus suppletionibus et postea reassumam ma-
teriam glossae per alia verba utiliora”).⁴⁴ Bár ez az idézett megjegyzés inkább
a mű legelején álló összefoglalóra utal, mégis valamelyest minden egyes feje-
zet magyarázatának módszerét is érzékelteti. Panormitanus lekturájának egyes
nyomtatott kiadásai a kommentárnak az előadás menetéhez igazodóan elkülö-
nítethető részeit különösen is világos tipográfiai eszközökkel különböztetik meg.
Az 1527-es lyoni kiadásban például a IX. Gergely-féle dekretális gyűjtemény
egyes címei, illetve az egyes fejezetek kezdőszava után minden előzetes beve-
zető jel nélkül következik a felolvasást megelőző rövid tartalmi összefoglaló (a
summa, vagy ha tetszik, a summatio), azután „Casus literalis” megjelöléssel a
bevezető eset, a casus (melyet, mint a kiadó meg is jelöli, „Bernardus glossa-
tor”,⁴⁵ vagyis IX. Gergely dekretális gyűjteménye glossa ordinariájának — de
a „Casus longi” nevű gyűjteménynek is — szerzője, Bernardus Parmensis de
Botone casusaiból iktatnak a szövegbe), majd „Nota. i.”, „Nota. ij.” stb. elő-
jellel a részletes magyarázat (vagy ha tetszik, a declaratio) egyes pontjai, ezt
követőleg pedig a kommentált gyűjteményhez tartozó glosszához fűzött ma-
gyarázatok, melyek mindegyike előtt a paragrafusjel és az „In glo.” előjelzés
áll. A Nágocsi-kódexet e kiadással és ellenőrzés gyanánt néhány másikkal is
egybevetve kitűnt, hogy a kézirat egyszerűen az említett kiadásban bevezető
jel nélkül álló kezdeti tartalmi összefoglalót hozza az egyes fejezetekhez, még-
pedig gyakorlatilag szó szerint átírva. Utána azonban nem folytatja a részletes
kommentár átmásolását, tehát sem a „Casus”, sem a „Nota”, sem az „In glo.”
jelzetű részeket nem közli. Vagyis pontosan azt teszi, amit Nágocsi kanonok
a címben ígért: Panormitanus summatioit adja a declaratio nélkül. Így a kö-

⁴³ Vö. pl. WEIGAND, Rudolf: *Glossen, kanonistische*. In: *Theologische Realenzyklopädie*. XIII. Berlin-New York, 1984. 457–459.

⁴⁴ NICOLAUS DE TUDESCHIS (PANORMITANUS): *Omnia quae extant Commentaria. Primae partis in Primum Librum Decretalium*. Proem.: Venetiis, 1588. fol. 1r.

⁴⁵ Vö. pl. az 1527-es lyoni kiadást (II. fol. 106vb), mely minden kötetének címlapján hangsúlyozza: „Nec etiam posthabitis Bernardi Casibus”. A „Bernardus glossator” megnevezés különböző nyomtatott kiadásokban főként a főszöveg Antonius de Butriótól vett része után bukkan fel, ahol a kiadó megjegyzi, hogy Antonius szövegébe is belefűzte „Bernardus glossator” casusait.

tet valóban teljesen Panormitanus szövegét foglalja magában, de nem azonos e szerző egyetlen teljes művével sem, hiszen egyik munkájának bizonyos formai szempontból szisztematikusan kiírt részeit közli. Egy-két helyen persze a summatio kírása néhány szóval túlhaladt e bevezető összefoglalás határán, és az első „Nota” jelzetű magyarázatból is tartalmaz néhány szót, esetleg egy mondatot (pl. fol. 2r: „Canonum [X 1.2.1]. Constitutiones canonum. . . x . . . declarat. Ubi nemo. Nota primo quod [?] appellatione canonis uenit omnis constitutio ecclesiastica”; 292r: „Indignum [X 5.41.11]. Pro spiritualibus homagium non prestatur. Nota quod consuetudo Romane ecclesie sequenda est”). Ez azonban viszonylag ritka jelenség. Mivel pedig ezek a „hibák” a summatio és a részletes kifejtés közt egyes kiadásokban szereplő „casust” nem tartalmazzák, hanem rögtön a magyarázat elejébe futnak, igen valószínű, hogy a kivonat írója Panormitanus lekturájának casusok nélküli példányát használta. Ugyanakkor már említettük, hogy Panormitanus a *Decretales* első könyve bizonyos részét nem kommentálta, vagy legalábbis ehhez írt magyarázata nem maradt fenn. A 16. századi nyomtatott kiadások, melyek ebben a tekintetben az 1496–1497-es velencei kiadásban⁴⁶ alkalmazott megoldást követik, igen gyakran Antonius de Butrio⁴⁷ (kb. 1338–1408) lekturájának megfelelő részét közlik ezekhez a fejezetekhez, de többnyire korrektül jelzik is, hogy itt most az ő műve következik Nicolaus Abbasé helyett. Az Antonius de Butriótól átvett rész (X 1.7 – X 1.28) valamivel előbb kezdődik, mint ahogyan Panormitanus kommentárja elfogy, így a betoldás elején bizonyos átfedés is van a kiadásokban.⁴⁸ Nágocsi kódexe közli a summatiokat a Panormitanus szövegéből hiányzó részhez is, mégpedig szó szerint Antonius de Butrio lekturájából. Tehát a Nágocsi-féle kivonat Panormitanus kommentárjának olyan példánya alapján készült, mely az Antonius de Butriótól vett betoldást tartalmazta (ám minden bizonnyal a casusok nélkül).

Ezen a ponton felmerül a kérdés, hogy Panormitanus művéből a kódexben szereplő kivonatot maga Nágocsi készítette-e vagy előtte már más kiírta Nicolaus de Tudeschis főművének bevezető összefoglalásait, s a veszprémi vikárius csak ezt másolta át. Tudomásunk szerint Panormitanus summariumainak önálló kötetként való terjedése egyáltalán nem tipikus jelenség. Mivel pedig formailag világosan elváló részekről van szó, kimásolásuk egy kéziratos vagy nyomtatott teljes Panormitanus-kommentárból nem lehetett különösebben bonyolult

⁴⁶ HAIN, Ludwig: *Repertorium bibliographicum*. I–IV. Stuttgart–Paris, 1826–1838 (repr. Frankfurt/M, 1903). *12318; vö. PENNINGTON: *Panormitan's Lectura*. 368.

⁴⁷ Személyéről és munkásságáról lásd pl. PROSDOCIMI, Luigi: *Antonio da Budrio (Antonius de Butrio)*. In: *Dizionario biografico degli Italiani*. III. Roma, 1961. 540–543.

⁴⁸ Ilyen terjedelemben hozzák a betoldást pl. a következő kiadások: Lugduni, 1527. II, fol. 24va–106vb; Venetiis, 1578. II, fol. 21vb–94rb; Venetiis, 1588. II, fol. 23va–110ra. Ezekben az Antonius de Butriótól származó részbe is be vannak iktatva Bernardus casusai a kommentár bevezető összefoglalói után.

feladat. Semmiképpen sem haladta meg egy Nágocsi kanonokhoz hasonló rutinos gyakorlati szakember felkészültségét. A másoláshoz az alkalmas mintapéldány sem hiányzott, hiszen Panormitanus teljes lecturája megvolt a veszprémi székesegyházi könyvtárban Nágocsi működése idején, sőt Gáspár kanonok a Solymosi László által leírt középkor végi leltártöredék tanúsága szerint e könyvtárnak maga is olvasója, kölcsönzője volt.⁴⁹

5. Szempontok a Panormitanus-irodalom használatához hazai egyházmegyei központjainkban

Hazai egyházmegyei központjainkban, különösen a vikáriusok által vezetett szentszéki bíróságokon a középkor végén, úgy tűnik, általában erőteljesen használták a kor legjelentősebb tudományos dekretális kommentárját, Panormitanus művét. Esztergomban a vikáriusi bíróság már említett legrégebb protokollkönyvében, annak is a város 1543-as elhagyása előtt írt részében van egy olyan tartalmi egység, mely nem a szorosán vett protocollumot közli, hanem a bírósági munkatársak által leírt formulákat és megjegyzéseket foglal magában. Ebben a részben számos kánonjogi szakirodalmi hivatkozás is található. Ezek közül mennyiségben és pontosságban kiemelkednek a Panormitanus lecturájára tett utalások, melyek rendszerint kötet és oldalszám megjelölésével adják meg e nagy kommentár megfelelő helyeit.⁵⁰ Az ott kiírt vagy röviden tartalmilag ismertetett magyarázatok egyes problematikus dekretális helyek értelmezéséhez, a gyakorlatban szükséges jogelvek tisztázásához adnak segítséget. Vagyis hozzárendelődnek a bíróság mindennapi munkájához. Ezért is foglalnak helyet a protocollumba bejegyzett formulák, iratminták között. Nágocsi kötetével kapcsolatban más a helyzet. Bár maga a vikárius írta le a kódexet, mégsem világos e mű közvetlen gyakorlati haszna a bíraskodás számára. Ugyanis éppen nem a jogszabályok nehéz pontjainak értelmezését, a kérdések boncolgatását tartalmazza, hanem ahhoz segít, hogy az olvasó gyors áttekintést kapjon IX. Gergely dekretális gyűjteményének tartalmáról. Ez a fajta összefoglaló ezért inkább didaktikai, esetleg önképzési célra látszik alkalmasnak.

Veszprém városának egyházi jogi életére nézve Nágocsi kódexének vizsgálatából messzemenő következtetéseket levonni nem lehet. Annyi azért ennek a műnek az alapján is érzékelhető, hogy a kor legmagasabb szintű egyházi jogi tudományosságát ismerő, a nyugati egyetemi oktatásról tiszta képpel rendelkező szakemberek tevékenykedtek a veszprémi egyházi közigazgatásban és

⁴⁹ SOLYMOSI: *Könyvhasználat*. . . 101. („Exportavi Lecturas Abbatis in quinque voluminibus domini episcopo”; „Decretalem habet Chegled. Secundum habet m[agister] Caspar” – bejegyzések 1482. december 25. előttről.)

⁵⁰ Vö. pl. Esztergom, Prímási Levéltár, Acta Consist., Protocollum Annorum 1525, 1632, 1564, p. 67, 68, 71, 72, 75.; vö. ERDŐ: *Az esztergomi vikáriusi*. . . 279, 283.

bíraskodásban. A könyvtári leltárral mindezt egybevetve mégis, Veszprémre nézve is megalapozottnak látszik az a benyomás, hogy ez a szakmai élet a lényegre szorítkozott, de azt avatott módon, helyesen választotta ki. Igen valószínűnek tűnik, hogy Nágocsi Gáspár kézírata a dekretális jog oktatásának, az arra vonatkozó ismeretek valamilyen továbbadásának, terjesztésének egy az egyeteminél lényegesen szűkösebb, helyi formáját szolgálta.⁵¹ Tekintettel arra, hogy Nágocsi Gáspár legalább 1478-tól egészen mintegy 1508-ig mesterkanonokként működött, tehát e kódex másolása idején is ezt a tisztséget töltötte be, joggal feltételezhető, hogy ez a kötet a veszprémi káptalani iskolában a kánonjog oktatásának tanári segédkönyve, vezérfonala volt, melyet a tanár saját használatára készített. Ez viszont igen konkrét képet ad arról, milyen tematikával és részletességgel folyt az idő tájt Veszprémben ennek az egyházi élet szempontjából igen fontos tárgynak a tanítása.

ERDŐ, PÉTER

Gáspár Nágocsi's Kodex und der Unterricht der Rechtswissenschaft zu Veszprém im Mittelalter

Im Laufe des Mittelalters zu Veszprém, in der Kapitelschule, erreichte der Unterricht der Rechtswissenschaft ein hervorragendes Niveau. Hinsichtlich der Gestaltung dieses Rechtsunterrichts im späten Mittelalter bietet Gáspár Nágocsi's Kodex, jetzt im Besitz der Veszprémer Erzbischöflichen Bibliothek, einen Einblick, dessen pünktlichen Inhalt gelang es dem Verfasser dieser Studie in den letzteren Zeiten zu identifizieren. In dieser Studie, nach der Vorführung und nach einer Analyse der Entstehungsumständen des Kodex, zieht er Folgerungen hinsichtlich des Unterrichts des kanonischen Rechtes zu Veszprém im späten Mittelalter ab. Es ist wahrscheinlich, daß Nágocsi's Handschrift zu einer lokalen Form des Unterrichts des Dekretalenrechts diente, die im Vergleich mit dem Universitätsunterricht wesentlich enger war. Weil Nágocsi von 1478 bis ungefähr 1508, also zur Zeit, als der Kodex abgeschrieben wurde, Meisterdomherr war, es ist annehmbar, daß der Band in der Veszprémer Kapitelschule als Hilfsbuch zum Unterricht des kanonischen Rechtes diente. Der Kodex wirft Licht auch darauf, mit welcher Thematik dieser Lehrgegenstand zu Veszprém unterrichtet wurde.

⁵¹ A veszprémi káptalani iskoláról abban a korban lásd pl. SOLYMOSI: *Könyvhasználat*. . . 88. Összehasonlításl az érseki város, Esztergom egyházi oktatásával lásd KÖRMENDY Kinga: *Az esztergomi Collegium Christi és könyvtára a XIV-XVI. században* = MKSz 99 (1983). 1–20.